

Zgodovina 19. stoletja

RAZSVETLJENSTVO, AMERIŠKA REVOLUCIJA, FRANCOSKA REVOLUCIJA

doc dr. Marko Zajc

Študijsko gradivo za predmet Zgodovina 19. stoletja
Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem

Koper, 2022

1750 – 1815

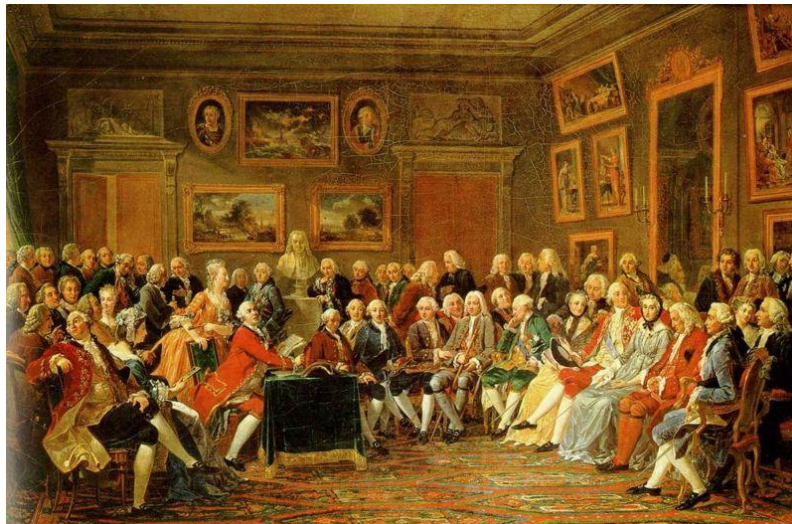
Evropa in svet v času razsvetljenstva

Razsvetljenstvo

Ko je svetlo, vidimo bolje kot v temi. Zato bolje razumemo, kaj se okoli nas godi. V tej otroško preprosti ugotovitvi se skriva bistvo razsvetljenstva, duhovnega gibanja, ki je zaznamovalo 18. stoletje. Kaj pomeni ta obsedenost s svetlobo? Luč in svetloba sta simbol svobode razmišljanja. Kaj pa tema? Tema je simbol vsega, kar omejuje svobodo misli. Pred razsvetljenstvom je veljalo, da je človek podrejen božjemu redu. Človeka vodi vera, zgodovina pa je le oder za božji načrt. Razsvetljenci so zadevo videli drugače: razum je edino merilo, človek je samostojen, svoboden in nagnjen k dobremu. Po krizah in verskih vojnah 17. stoletja se je začelo iskanje nove stabilnosti. Razsvetljenci niso želeli samo razumeti sveta, želeli so ga spremeniti na bolje. Razsvetljenstvo je bilo praktično, gledalo je naprej in ne nazaj. Razsvetlilo je absolutizem in rodilo dve veliki republiki: v Severni Ameriki in Franciji.

Razum kot
merilo

Salon v Franciji
18. stoletja

Locke:
družbena
pogodba

Veliko so se ukvarjali z vprašanji, ki zadevajo človeško družbo. Eden izmed prvih mislecev razsvetljene dobe je bil angleški filozof John Locke (1632-1704). Locke je verjel, da temelji država na pogodbi med vladarjem in podaniki. Namesto absolutističnega vladanja, bi moral po Locku vladar deliti oblast z ljudstvom. Zakonodajna oblast, ki zastopa ljudstvo, dela zakone, vladar pa jih mora upoštevati. S tem je Locke naredil »reklamo« za angleški sistem, po katerem je parlament omejeval kraljevo oblast. Idejo delitve oblasti je še bolj razvil Francoz Charles de Montesquieu (1689-1755). V delu Modrost zakonov (1748) je zagovarjal ločitev zakonodajne, izvršne in sodne oblasti. Montesquieujevo načelo je še vedno v veljavi v modernih demokracijah. Veliko bolj naivno je o oblasti razmišljal pisatelj in filozof Voltaire (1694-1778), ki je hotel evropske vladarje vzgojiti po razsvetljenskih načelih. Sicer pa je bil zagovornik pravic posameznika in verske svobode. In potem je leta 1762 prišel Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) z Družbeno pogodbo, delom, ki je imelo dobesedno revolucionarni učinek. Republiko je povzdignil v idealno obliko vladavine. Zagovarjal je enakost državljanov in načelo splošne volje (po francosko *volonté générale*). Kaj to pomeni? Splošna volja, je trdil Rousseau, je moralna zapoved, ki se je morajo v družbi vsi držati. Je osnova družbene pogodbe. Splošna volja ni volja vseh in ni seštevek želja posameznikov, ker so te želje po naravi sebične. Splošna volja je

Montesquieu:
delitev oblasti

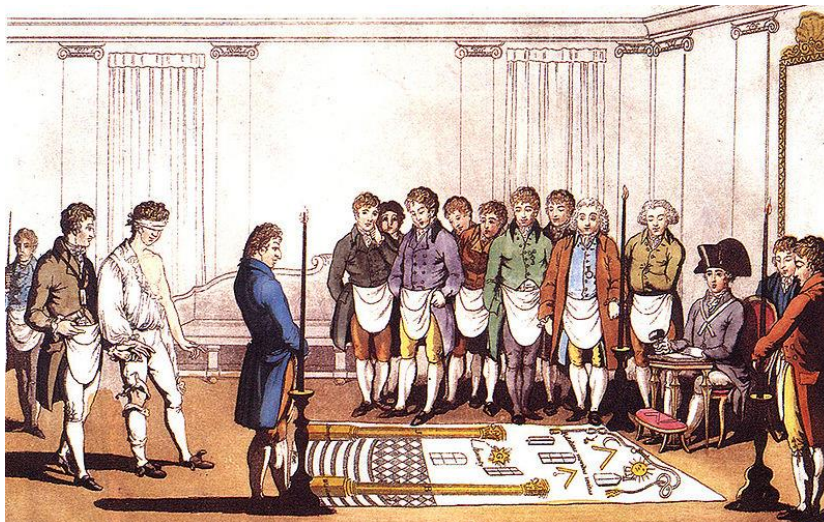
Rousseau:
splošna volja,
republika in
demokracija

odločitev za pravičnost, od katere ima koristi celotna družba. Tukaj pa lahko nastopi težava, s katero se Rousseau ni ukvarjal. Vladajoči lahko mislijo, da so njihove želje isto kot splošna volja. In tako lahko nastane diktatura. A več o tem kasneje.

Razsvetljenci so cenili znanje. Zato so razvili znanstveno metodo. Francoski enciklopedisti so po tej logiki poskušali zbrati tedanje znanje na enem mestu – v Enciklopediji. Za vzor je veljal Isaac Newton (1642-1727), ki je dokazoval, da je božje stvarstvo stroj, ki deluje po univerzalnih zakonih. Naravne zakone pa lahko spoznamo z znanstvenim delom – opazovanjem, eksperimentiranjem in razvrščanjem v kategorije. Newton in Locke sta bila predstavnika britanskega empirizma, filozofske smeri, ki je zagovarjala mnenje, da lahko znanje pridobimo samo z opazovanjem. V nemškem prostoru je zablestel filozof Immanuel Kant (1724-1804). Poleg mnogih filozofskih tem, se je ukvarjal tudi z etiko. Po njegovem bi morali ljudje upoštevati načelo imenovano kategorični imperativ. »Zmeraj ravnaj tako, da bi lahko načela, ki usmerjajo voljo, postala temelj splošnega zakona.« S tem stavkom, je Kant v resnici samo bolj slovesno povedal, da moramo storiti drugim tisto, kar želimo, da drugi storijo nam. Poleg tega se je zavzemal za svetovni mir in mednarodno sodelovanje.

Znanost

Kant: stori drugim, kar želiš, da drugi storijo tebi

Prostozidarska iniciacija (obredno sprejemanje) v 18. stoletju

Ideale razsvetljenstva so utelešali prostozidarji. Šlo je gibanje, ki je izviralo iz tradicije srednjeveških kamnosekov v Angliji, v 18. stoletju pa se je razširilo po celi Evropi. Prostozidarske lože so bile nekakšne šole tolerance, verske in stanovske razlike so postavili v ozadje, podarjali so razum, solidarnost in človekove pravice. Prostozidarske bratovščine (člani so bili moški) so bile strogo razdeljene na vajence, pomočnike in mojstre. Za njihova srečanja je bilo značilno vzdušje skrivnostnosti, še zlasti med opravljanjem obredov. Loža je imela pogosto knjižnico, pomembno je bilo dopisovanje z drugimi ložami. Katoliška cerkev nad novim fenomenom ni bila navdušena, papež je gibanje večkrat prepovedal. V očeh evropskih konservativcev 19. in 20. stoletja so bili prostozidarji pokvarjena tajna družina, ki ruši stare vrednote in poskuša zavladati svetu. Prostozidarji so obtožbe zavračali s trditvijo, da služijo templju razuma in človečnosti.

Prostozidarji

Eno je bila teorija in drugo praksa. Evropa in svet v času razsvetljenstva nista živela po načelih razsvetljenih učenjakov. Evropi 18. stoletja so v glavnem dominirali monarhi. Kraljevski in knežji dvori so se kopali v rokokojskem razkošju. Vladarji so se iz glavnih mest selili v podeželske dvorce po vzoru francoskega Versaillesa. Dvori so bili po eni strani kraji pretanjene kulture, po drugi pa so bili tudi

Življenje na dvorih

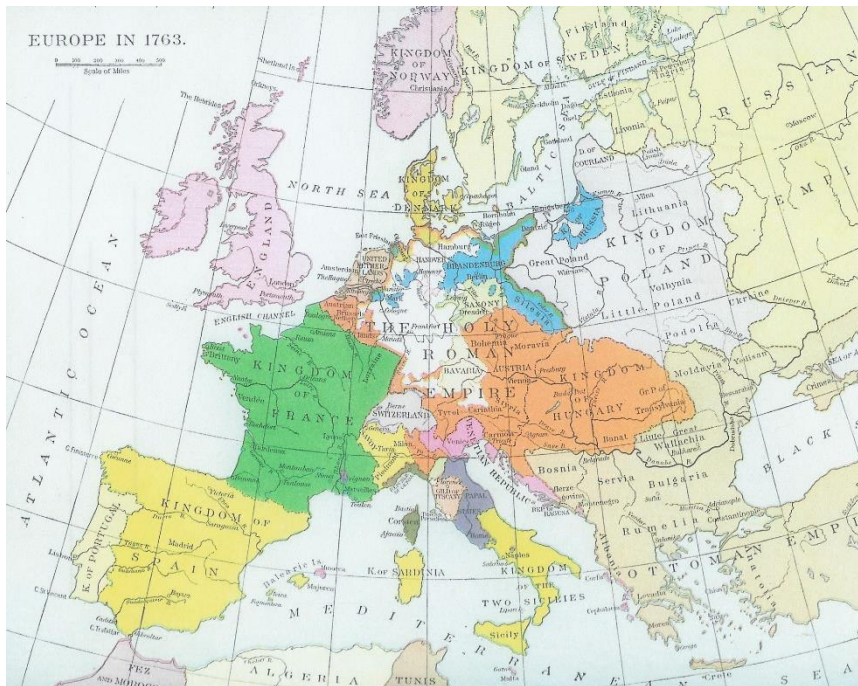
prizorišča najrazličnejših afer in intrig. Povrhu vsega vladarji in njihovi bližnji niso živeli po načelih morale, ki jo je predpisovala Cerkev. Poleg častihlepnežev, ki so stremeli k udobni karieri, je bilo na dvorih vedno veliko lahkoživcev, metres in ljubimcev. Mnoge ženske nižjega rodu so se preko vladarskih postelj visoko povzpele, vendar so mnoge tudi globoko padle.

*Poroka cesarja
Jožefa II.*

- Plemstvo** Pod bliščem dvora se je nahajal še vedno svetel, a raznolik svet plemstva. Višje plemstvo je bilo po življenjskem slogu blizu vladarjem. Nižje plemstvo, preostanek srednjeveških vitezov, pa je upravljalo s pripadajočimi vasmami, kjer so izvajali sodno in policijsko oblast. Bili so člani deželnih zborov in plemiških združb, na svojem posestvu so s sosednjo gospodo uživali v lovu in plesih. Na drugi strani
- Kmetje** podeželskega okolja se je nahajalo kmečko ljudstvo, ki je predstavljalo večino evropskega prebivalstva. Večina evropskih kmetov je bila podložna fevdalnemu gospodu, čeprav so se že počasi izvijali iz starega sistema. 18. stoletje je bilo za kmeta eno mirnejših obdobij, velike verske vojne so se končale, epidemije so pojenjale in lakote so bile redkejše. Velike spremembe pa so doživljala mesta, ki so se v času razsvetljenstva hitro razvijala. Poleg trgovine in rokodelstva, organiziranega v stroge cehe, je v večjih mestih počasi nastajala zgodnja industrija. Revni iz podeželja, kjer je bila razlika med bogatimi in revnimi kmeti vse bolj očitna, so našli delo v mestnih manufakturah. Iz vseh slojev evropskega prebivalstva se je rekrutiral prvi stan: duhovščina. Na podeželju je bil duhovnik edini izobraženec, duhovniki pa so opravljali tudi delo učitelja. Višja duhovščina je bila že od nekdaj vključena v politični svet. Novost obdobja je bilo vmešavanje močne države v nekdaj povsem cerkvene zadeve.
- Meščani**
- Duhovščina**
- Evropske države** Vodilna evropska sila je bila še vedno Francija z več kot 20 milijoni prebivalcev. Največja je bila Rusija na vzhodnem robu, ki je postajala faktor tudi na zahodu. Španija je izgubljala na veljavi. Habsburžani so iz Dunaja vladali raznolikim deželam, za katere se je uveljavilo ime Avstrija. Poleg tega so nosili krono Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti. Vendar to ni veliko pomenilo. Nemški prostor je bil razdrobljen na majhne kneževine in dežele, ki so bile bolj ali manj neodvisne od cesarja. Podobno kot Nemčija, je bila na manjše države razdeljena tudi Italija. Nekdanjo veliko Poljsko so si v nekaj zamahih razdelile sosednje države. Habsburška moč je izvirala iz uspešnega rivalstva s Turškim cesarstvom v

Jugovzhodni Evropi. Kljub temu se je oblast turškega sultana razprostirala nad veliko večino balkanskega polotoka. Beneška republika je še vedno dominirala v jadranskem morju. Na obali Atlantika pa je neka druga republika – Nizozemska – upravljala s trgovskimi pristanišči po celem svetu. Z začetkom 18. stoletja sta vstali dve novi evropski sili: Prusija in Velika Britanija. Prusija, vojaško organizirana kraljevina s centrom v Berlinu, je v nekaj desetletjih zrasla v pomembno državo. Velika Britanija pa je izkoristila svojo lego ob Oceanu in postala globalna pomorska velesila.

Evropa leta 1763

Moč Velike Britanije je slonela na trgovini med britanskimi kolonijami in celinsko Evropo. Največja kolonialna sila po ozemlju je bila Španija, ki je obvladovala velika prostranstva v Ameriki. Portugalska je imela v posesti Brazilijo, postojanke na afriški obali in pristanišča v Indiji. Nizozemci so bili prisotni v Indiji, Indoneziji, v Južni Afriki in v Karibskem otočju. Na Indijski podcelini je v začetku 18. stoletja muslimanski mogulski imperij začel razpadati, kar so izkoristile evropske kolonialne sile, še zlasti Velika Britanija. Britanska Vzhodnoindijska družba je med sedemletno vojno (1754 – 1763) iz Indije izrinila Francoze. Od mogulskega vladarja so pridobili upravljanje z Bengalijo (glavno mesto Kalkuta). V naslednjih stotih letih se je Britanska nadoblast razširila nad celotno Indijo. Velika Britanija in Francija sta se za vpliv spopadali tudi v Severni Ameriki in Karibskem morju. Evropska kolonizacija 17. in 18. stoletja pa ni dosegla starih azijskih držav (npr. Siama, Kitajske in Japonske) ter notranjosti Afrike.

Evropske države in svet, kolonializem

Ko so evropske države začele zasedati ozemlja izven Evrope in dirigirati življenje na drugih celinah, je preostali svet postajal igrišče za gospodarske in politične ambicije evropskih sil. Spremenila se je tudi Evropa, trgovina s kolonialnim blagom je dodobra razburkala gospodarstvo. V 17. in 18. stoletju se je gospodarsko središče Evrope iz Sredozemlja preneslo na atlantsko obalo. V središču teh tokov sta bila Nizozemska in Velika Britanija. Pomen trgovine za bogastvo držav je bil več kot očitno. Evropske države 18. stoletja so se bolj ali manj držale gospodarske logike imenovane merkantilizem. Zadeva je šla nekako takole: trgovina pridobi bogastvo, bogastvo krepi vojsko, vojska dviguje moč države, moč države pa zopet podpira trgovino. Država mora izvoziti več kot uvoziti. Bogastvo je

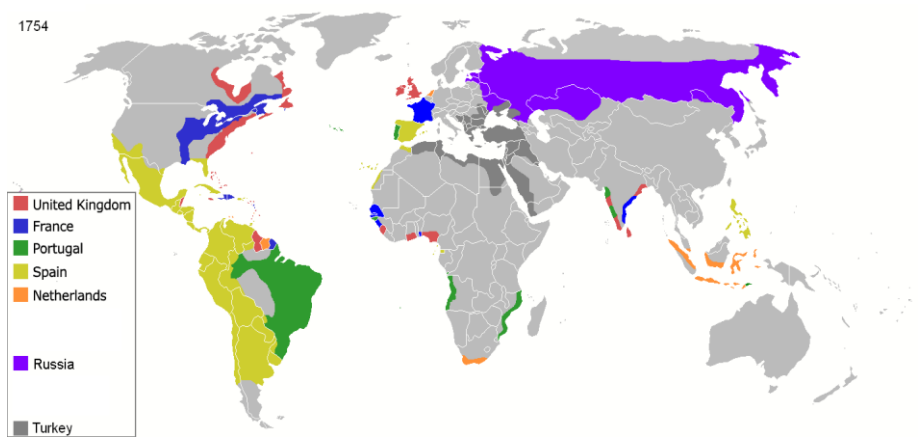
Vpliv kolonij na Evropo

Merkantilizem

Fiziokratizem

skrito v denarju in dragih kovinah. Merkantilisti so zahtevali državno urejanje gospodarstva (monopoli) in omejitve za uvažanje. Poljedelstvo jih ni zanimalo. Povsem drugačni so bili fiziokrati, ki so videli samo poljedelstvo. Trdili so, da se pravo bogastvo ne skriva v denarju, ampak v zemlji. Bistvo fiziokratizma je v trditvi, da je edino produktivno delo zgolj delo v kmetijstvu, tako ustvarjena vrednost pa edini vir državnega bogastva. V drugi polovici 18. stoletja so fiziokratske nauke sprejeli povsod po Evropi in pospeševali kmetijstvo z novimi orodji in kulturami.

Evropske kolonije 1754

Industrijska revolucija v Angliji

Po letu 1760 pa se je začelo na britanskem otoku rojevati nekaj, kar je, sicer počasi a zanesljivo, povsem spremenilo podobo sveta. Zgodnja industrijska revolucija v Angliji je bila v znamenju treh snovi: železa, premoga in bombaža. In seveda, v znamenju vroče vode v plinastem stanju. Čeprav so bili prvi parni stroji v uporabi že v začetku 18. stoletja, pa je šele po inovacijah Jamesa Watta leta 1769 parni stroj postal dovolj zmogljiv za ustvarjanje velikega profita. Škotski izumitelj Watt je imel tudi poslovno žilico. S poslovnem Boultonom sta leta 1775 patentirala izum in ustanovila tovarno za izdelavo parnih strojev. Pred to novotarijo sta bila železarstvo in kopanje premoga, ki ga v Angliji ni manjkalo, odvisna od bližine vodne sile in moči živalskih/človeških mišic. Zdaj pa se je vse lepo povezalo.

Parni stroj

Wattov parni stroj

Premog, železo, bombaž

Parni stroj, ki ga je poganjal premog, je pomagal kopati premog, ki so ga (tudi s pomočjo parne sile) pripeljali do železarne, kjer so (spet s pomočjo parne sile) proizvajali velike količine kvalitetnega železa. Novo silo so s pridom uporabljali tudi za izdelavo bombažnih oblačil. V tem času je Anglijo preplaval bombaž iz južnih ameriških kolonij, ki je nastal skoraj izključno na račun suženjskega dela. Tako je delo sužnjev pomagalo pri razvoju industrijske revolucije. Produkcija se je neizmerno povečala. Med leti 1760 in

1820 se je proizvodnja bombaža v Veliki Britaniji dvignila za 6000 odstotkov. Industrijska revolucija na Britanskem otoku med leti 1760 in 1830 je povzročila globoke družbene spremembe. A o tem več v nadaljevanju, ko bo govora o širjenju industrije v celinsko Evropo. In vendar, zakaj ravno Anglija, zakaj ravno takrat? Razlogi so mnogi in nemogoče prepleteni: napredek v kmetijstvu; povečanje števila prebivalcev, ki je omogočilo poceni delovno silo; notranja trgovina; zunanja (tudi kolonialna) trgovina; naravna bogastva (premog). Pomembni so bili tudi socialni in kulturni razlogi. Za razliko od ostale Evrope Velika Britanija v tem času ni poznala notranjih vojn. Relativno odprta narava Britanske družbe je omogočala dvig osebnega statusa s pomočjo bogatenja. To se je lepo skladalo s protestantizmom, ki je v ljudski obliki zapovedoval posvetni uspeh v poklicu, tudi v trgovini in obrti. Pa tudi delo, samoodrekanje in racionalno uporabo sredstev za doseg nekega cilja.

Zakaj Anglija?

Terezijanske in jožefinske reforme

Razsvetljeni absolutizem je bil absolutizem s priokusom razsvetljenstva. Vladarji naj bi izkoristili svojo absolutno moč za razsvetljenske spremembe v državi. In obratno, razsvetljenske spremembe v državi naj bi povečale moč vladarja in države – kar je bilo po absolutistični logiki pravzaprav eno in isto. Za slovensko zgodovino, in zgodovino širšega srednjeevropskega prostora, je bila navezava neomejene vladarjeve oblasti in razsvetljenskih idej izjemnega pomena. Po avstrijski vojni za nasledstvo (1741-48), ki je utrdila oblast habsburške vladarice Marije Terezije (1740 – 1780), se je pokazalo, da oblast ni odvisna samo od obsega ozemlja, ampak tudi od notranje ureditve. Zato je začela vladarica še pred koncem vojne reformirati upravo in davčni sistem. Zakaj je vladarico, ki je lahko počela kar je hotela, sploh zanimalo nekaj tako dolgočasnega, kot so to uprava in davki? Odgovor je na dlani: z boljšo upravo je država pobrala več denarja. Marija Terezija je po deželah ustanovila deželne vlade, ki so bile podrejene osrednjim organom na Dunaju, dežele pa je razdelila na okrožja (kresije), najnižje državne instance. S tem je država zemljiškim gospodom odvzela opravljanje javnih funkcij in vzpostavila nadzor nad davki.

Razsvetljeni absolutizem

Marija Terezija

Upravne in davčne reforme

Marija Terezija

Novost je predstavljal kataster (uradni popis zemljišč), ki je postal osnova za pobiranje dajatev. Obdavčili so plemstvo in se zavzemali za boljši položaj podložnika. So vladarji nenadoma postali dobrodelni? Niti ne, hoteli so dvigniti

Podpiranje podložnika

napredek v
kmetijstvu

donos podložnika in s tem davčno sposobnost. Omejili so tlako (delo za zemljiškega gospoda) in ostale fevdalne obveznosti. V skladu s fiziokratsko filozofijo so začeli ustanavljati kmetijske družbe, ki so podpirale novosti v kmetijstvu – nove kulturne rastline (krompir, koruza), gnojenje, hlevska živinoreja itd. Država je podpirala velike projekte, kot je bilo izsuševanje in naselitev Ljubljanskega barja.

Gospodarstvo

Z novim carinskim redom so leta 1775 iz avstrijskih in čeških dežel ustanovili enotno carinsko območje. Možnosti za trgovino so se precej izboljšale. Oblasti so olajšale kmečko trgovino, pomembno za preživetje mnogih na podeželju, in zmanjševale ovire za ustanavljanje manufaktur. Za gospodarski razvoj na Slovenskem je bil izjemnega pomena Trst, ki se je razvijal v osrednje pristanišče habsburške monarhije. Posledica razsvetljene dobe je bilo prepričanje, da je »pamet boljša kot žamet«, da lahko razcvet države zagotovijo le spretnejši in bolj izobraženi podaniki. Država je bila predvsem zainteresirana za izobrazbo pridnih in zvestih uradnikov. Jezuitske gimnazije je spremenila v liceje, nekakšne višje gimnazije. Ker je bila velika večina prebivalstva povsem nepismena, so oblasti leta 1774 izdale Splošni šolski red, ki je določal obvezno obiskovanje šole za otroke od 6. do 12. leta. Osnovno šolstvo je postala državna ustanova. S tem je država posegla na področje, ki ga je do takrat obvladovala Cerkev. Šolski zakoni so se le počasi uveljavljali. Okoli leta 1790 je na ozemlju, kjer so živeli Slovenci, pouk obiskovalo le okoli osem tisoč učencev.

Šolske
reforme,
obvezno
šolstvo

Jožefinske
reforme

Čeprav je Marija Terezija dejansko vladala, pa kot ženska ni imela cesarske krone. To je nosil njen mož Franc I., začetnik habsburško-lotarinške dinastije. Po njegovi smrti 1765 je postal cesar sin Jožef II., vendar je imela Marija Terezija kot sovladarica glavno besedo do konca življenja. V desetletju samostojne vladavine (1780 – 1790) si je Jožef II. privoščil velike spremembe. Z nevoljniškim patentom iz leta 1781 je podložnikom priznal osebno svobodo ter jim omogočil relativno svobodo pri sklepanju zakonske zveze in svobodno izbiro poklica. S tolerančnim patentom (1781) je zagotovil svobodno veroizpoved pravoslavcem, protestantom in Judom.

Cesar Jožef II.

Cerkvene
reforme,
ukinitev
samostanov

Največ prahu je dvignila cerkvena politika. Njegove reforme so povsem spremenile cerkveno ureditev v državi. Ukinil je tiste samostane, ki so se mu zdeli nekoristni, iz njihovega premoženja pa ustanovil verske sklade za podporo podeželskim šolam in cerkvenim reformam. Vzporedno s tem je temeljito preoblikoval župnijske meje, kar je izboljšalo pastoralno (dušnopastirko) dejavnost Cerkve. Velika pridobitev za Cerkev na Slovenskem pa je bila nova ozemeljska razdelitev škofij, ki jo je cesar izpeljal kljub nasprotovanju nekaterih škofov in papeža. Odpravil je tudi procesije, nekatere cerkvene praznike in bratovščine. Jožefinski cerkveni predpisi so bili izredno pikolovski, določali so celo, koliko sveč sme goreti na oltarju.

Začetki slovenske narodne zavesti

Nepismenim kmečkim ljudem se je gotovo čudno zdelo, ko so v njihove lesene kočice in krčme vse bolj pogosto zahajali gosposki ljudje. Spraševali so, kako se imenuje sosednji hrib, kako se po domače reče kakšni stvari in jih prosili naj jim pripovedujejo zanimive zgodbe. Vse skupaj pa so pridno zapisali v svoje »bukvice«. Čudaki. Evropski učenjaki so sredi 18. stoletja odkrili ljudstvo. Razsvetljenci so radi popisovali, urejali po predalčkih in opisovali. Kdo so ti ljudje? Kakšen jezik govorijo? Kako živijo? Na vprašanja, ki niso bila nova, so poskušali odgovoriti s pomočjo razuma. Zanimanje za ljudsko kulturo je bilo, tako kot po mnogih evropskih deželah, tudi na začetku oblikovanja slovenske narodne zavesti. Ena izmed glavnih lastnosti ljudstva predstavlja njegov jezik. Slovenščina je v svoji ljudski pisanosti kraljevala med nižjimi sloji prebivalstva. Pogovorni jezik višjih slojev je bila na večjem delu slovenskega ozemlja nemščina, v Prekmurju madžarščina in v Istri in na Goriškem Italijanščina. Tudi slovensko se je pisalo – za verske, nižje upravne in šolske potrebe. Slovensko? Protestantska in baročna tradicija pisanja je sicer obstajala, a še ni imela narodnega naboja. Dejstvo, da je Marko Pohlin v svoji Kraynski grammatiki leta 1768 pozival sodeželane naj se ne sramujejo svojega jezika, je pomenilo pravo prelomnico. A jezik je še vedno imenoval po deželi v kateri je živel – kranjski jezik. Kaj pa Štajerska? Koroška? Goriška?

Zanimanje za
ljudsko kulturo

Pomen jezika

*Lovro Janša
(1749 – 1819),
Pokrajina z
razvalinami*

Razsvetljenski učenjaki, ki so se zbirali okoli ljubljanskega poslovneža Žige Zoisa, so veliko razmišljali o teh stvareh. Po eni strani so seanimali za ljudstvo, med katerim so živeli, po drugi pa so spoznavali ideje evropskih mislecev. Nemški filozof Herder je zatrjeval, da se bistvo naroda skriva v jeziku in je Slovence visoko cenil. Kot ostali evropski učenjaki, je imel tudi on vse Slovence za en sam narod. Ko je zgodovinar in dramatik Anton Tomaž Linhart leta 1788 napovedal svojo nemško knjigo Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije, je prvi izrazil misel, da so prebivalci »prostora med Dravo in Jadranom« po »jeziku in izvoru« eno ljudstvo, ki jih napačno delijo na Kranjce in Vinde (tako so imenovali štajerske in koroške Slovence). Čeprav ljudstva še ni poimenoval z izrazom Slovenci, pa je že postavljajl meje skupnosti in jo videl kot del velikega slovanskega

Žiga Zois in
njegov krog

Linhart:
prebivalci med
Dravo in
Jadranom –
eno ljudstvo

Vodnik in
Kopitar

naroda. Podobno je mislil njegov prijatelj iz Zoisove družčine Valentin Vodnik. Pesnik, jezikoslovec in izdajatelj prvega slovenskega časopisa *Lublanske novice* (1797–1800). Višek znanstvene odličnosti je v Zoisovem omizju predstavljal Jernej Kopitar, ki je spoznanje o enotnosti slovenskega jezika leta 1809 uveljavil s prvo slovensko znanstveno slovnico. Kopitar, sicer utemeljitelj slovanskega jezikoslovja na Dunaju, je podobno kot Linhart, na položaj slovenskega jezika gledal širše: Avstrija slovanskih jezikov ne bi smela zanemarjati. V nasprotnem primeru bi se lahko avstrijski Slovani navezali na Rusijo.

Baron Žiga Zois

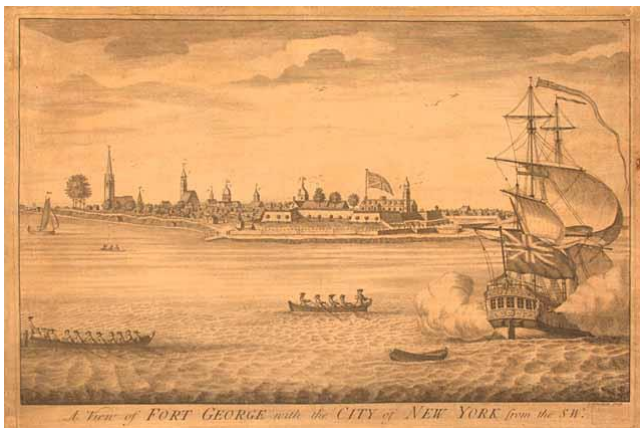
Med starim in
novim

Izbruh zanimanja za domači jezik in znanost na koncu 18. stoletja je v slovenski tradiciji dobil ime slovenski narodni preporod. Pa vendar se je bolj kot oživljalo, iz starega ustvarjalo nekaj povsem novega. Počasi se je porajala slovenska narodna zavest. Kot pri vsaki mladosti, so bile tudi v tem primeru vse poti odprte. Med nemškimi in slovenskimi kulturnimi prizadevanji v tem času še ni bilo nasprotij. Avstrijska država ni nasprotovala razvoju slovenskega knjižnega jezika, saj ta še ni ogrožal tradicionalne vloge jezikov in družbenih razmerij. In ljudstvo? Bilo je daleč od znanstvenih razprav. Velika večina je živela na deželi, kljub šolskim reformam je bilo na slovenskem območju nepismenih več kot 90 odstotkov ljudi. Njihovo obzorje se je zaradi izboljšanja povezav in trgovine širilo, a je ostalo po večini še vedno omejeno s prvim večjim krajem. Glavni »poklic« je predstavljalo preživetje. Visoke smrtnosti, lakot in epidemij zaradi kulturnega razvoja še ni bilo konec.

Ameriška revolucija

Svoboda! V 18. stoletju so v britanski Ameriki veliko govorili o svobodi. Nekateri so tudi kričali, spet drugi so o svobodi pisali. Kar je zanimivo. Predvsem zato, ker je imel prebivalec britanskih kolonij v Ameriki v tem času več svobode kot v drugih delih sveta. Če seveda ni bil suženj ali Indijanec ali ženska. Svoboda je imela veliko vlogo od začetkov naseljevanja angleških kolonistov na atlantski obali Severne Amerike v 17. stoletju. Med prvimi naseljenci so prevladovali puritanci, stroga protestantska ločina, ki je hotela v Novem svetu zase predvsem versko svobodo, tako zelo redko v tedanji Evropi. Iz istih razlogov je bila Amerika zanimiva tudi za druge verske skupnosti (Irske katolike, Kvekerje, Prezbitarijance).

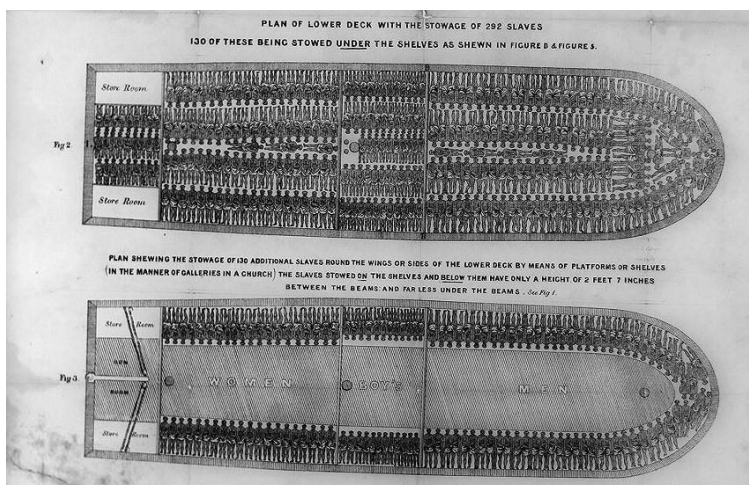
Puritanci

Kolonialni
New York v 18.
stoletju

Drugi so iskali svobodo v pustolovščinah, osebnem uspehu in lastnem kosu zemlje. Obsežna »prazna« območja so neprestano privabljala lovce in poljedelce. Pokrajina v resnici ni bila prazna, indijanska ljudstva so zaradi stika s kolonisti doživljala velike pretrese. Poleg bolezni so naseljenci prinesli železno orodje, puške in alkohol. S tem so staroselce navezali nase in jih vključili v svetovno trgovino in politiko. Svoboda je Indijancem pomenila lasten način življenja. Kar je bilo v nasprotju s »svobodnim« širjenjem obdelovalne zemlje za naseljence. Ker je bilo teh vedno več, so bili spopadi z Indijanci ameriška stalnica.

Naseljenci in
Indijanci

Načrt ladje za
sužnje

O svobodi pa so lahko samo sanjali temnopolti sužnji na plantažah tobaka in riža na jugu britanske Amerike. Sužnji so bili pomembno »blago« v pomorski trgovini med Evropo, Afriko in Ameriko. Tisti, ki so preživeli pošastno potovanje v

Trgovina s
sužnji

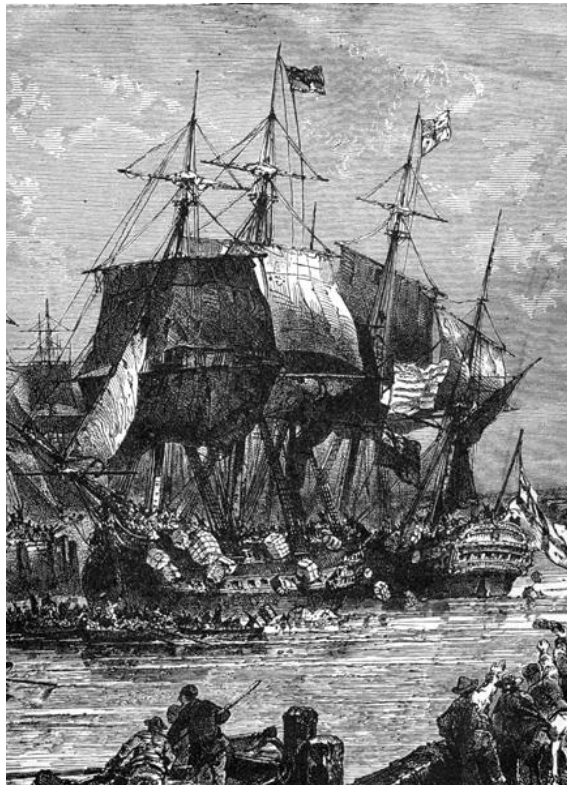
prenatrpani ladji, so postali delovna sila brez vsakršnih pravic. Lahko so jih prodajali, posojali in najemali kot orodje ali živino. Velika večina jih je bilo afriškega porekla, zato je temnejša koža postala znamenje suženjstva. Sužnji na jugu so do 18. stoletja postali ključni za gospodarstvo, na severu pa so prevladovali svobodni posestniki. Amerika je nastajala kot mešanica nove svobode in novega suženjstva.

Zakaj čaj?

Sredi decembra 1773 se je dobila v bostonskem pristanišču tajna moška družina. Splezali so na angleško trgovsko ladjo in v vodo pometali več kot tristo zabojev angleškega čaja. Pravzaprav so vse skupaj zakuhali sami Angleži. Po zmagi s Francijo v vojni za prevlado v Severni Ameriki (1756-63) je bila Velika Britanija z denarjem bolj na tesnem. Zato so se domislili, da bi ameriške kolonije direktno obdavčili. Ko so leta 1765 uvedli davek na žige, je v britanski Ameriki zavrelo. Po britanski ustavi so lahko državljane obdavčili samo izvoljeni predstavniki v parlamentu, kjer ameriški kolonisti niso imeli svojih predstavnikov. »Brez predstavnštva ne bomo plačevali davkov«, so se pritoževali Američani: »No taxation, without representation«. Začela se je blokada angleškega blaga, britanska vlada je morala začasno popustiti. Ko je leta 1773 dovolila angleški Vzhodnoindijski družbi uvoz podcenjenega (a kljub temu obdavčenega) čaja v Ameriko, ki je ogrožal ameriške trgovce, pa so ameriški patrioti uprizorili tako imenovano »Bostonsko čajanko«.

O dajatvah

*Bostonska
čajanka*

Izbruh vojne za neodvisnost

Vojna je izbruhnila maja 1775 s spopadom med britanskimi vojaki in oboroženimi civilisti v okolici Bostona. Predstavniki trinajstih kolonij, ki so v istem času zasedali na drugem kontinentalnem kongresu, so ustanovili lastno vojsko ter za poveljnika izbrali Georga Washingtona iz Virginije. Spopad je bil neizbežen. Britanci so razglasili upor in napotili v Ameriko dodatno vojsko. V začetku julija 1776 je Kongres razglasil neodvisnost in potrdil znamenito deklaracijo o neodvisnosti, ki jo je napisal Thomas Jefferson. Deklaracija je revolucionarna zato, ker izhaja iz prepričanja, da imajo vsi ljudje po naravi neodtujljive pravice do

Deklaracija neodvisnosti: človekove pravice

življenja, svobode in do iskanja sreče. Po tej logiki človekove pravice niso odvisne od družbenega položaja, kot je bilo to v Starem svetu, kjer so imeli podložniki manj pravic od plemičev. Prav tako svobode ne more podeliti ali odvzeti nobena oblast. Svoboda, je bil prepričan Jefferson, je lahko samo univerzalna. Torej, svoboda za vse. Dejstvo, da je imel Jefferson v času pisanja deklaracije v lasti več kot sto sužnjev, pa kaže na to, da dokumenta niti sam ni zares upošteval. Protislovje, ki bo ZDA spremljalo tudi v naslednjih dobah.

Jeffersonovo protislovje

Bitka pri Saratogi, 17. oktobra 1777

A svoboda nove države še ni bila zagotovljena. Vojna je bila dolga in polna preobratov. Ameriško vojska je bila sestavljena iz oboroženih patriotov, Angleži pa so uporabili plačane najemnike. Mnogi Američani so podpirali angleško stran. Obe vojskujoci strani sta občasno ponujali svobodo sužnjem, če se pridružijo boju. Pri tem so bili bolj uspešni Angleži, h katerim je prebegnilo celo nekaj Washingtonovih sužnjev. Na obeh straneh so se borili tudi Indijanci. Položaj se je odločilno obrnil v ameriško korist šele po letu 1778, ko je – po načelu: sovražnik mojega sovražnika je moj prijatelj – Američanom priskočilo na pomoč Francosko kraljestvo, stari nasprotnik Velike Britanije. Vojna se je končala septembra 1783 z mirom v Parizu. Britanci so Američanom priznali neodvisnost in nadzor nad velikim prostorom vzhodno od reke Mississippi med britansko Kanado na severu in špansko Florido na jugu. Veliko tega ozemlja priseljenci še niso naselili. Ohlapna zveza (konfederacija) trinajstih ameriških držav se ni izkazala za uspešno, zato so leta 1787 predstavniki držav sprejeli ustavo Združenih držav Amerike, ki je določila federalno ureditev in okrepila osrednjo oblast. V primerjavi z absolutistično ureditvijo v Evropi je bila ustava zares revolucionarna. Česa podobnega svet še ni videl. Uteležala je glavna načela razsvetljenstva in zgodnjega liberalizma: načelo človekovih pravic, suverenost ljudstva, delitev oblasti na zakonodajno, sodno in izvršno, ločitev cerkve in države ter ne nazadnje, načelo tržnega gospodarstva. Ustava je v ZDA še vedno v veljavi, čeprav dopolnjena s številnimi amandmaji (dodatnimi členi).

Dolga vojna

Američanom pomaga francosko kraljestvo

Ustava ZDA – velika novost

Za Američane je bila že zgodnjem obdobju najpomembnejša svoboda posameznika (individualizem). Vsak ima pravico do uspeha. Če ni uspešen, si je kriv sam. Ker vsi ljudje ne začnejo na istem mestu, je pot do uspeha za revne veliko daljša in težja, kot za bogate. A nič zato. Vsak ima pravico tudi do neuspeha in revščine. Poleg tega se je v istem času razvil med Američani občutek, da so nekaj posebnega. Ne

Pomen osebne svobode v ZDA

Zavest o
ameriški
posebnosti

nazadnje so bili ob nastanku prava svetovna posebnost. Amerika naj bi bila simbol svobode, bila naj bi vzor za preostali svet in zatočišče pred zatiranjem v drugih deželah. Oboje se je globoko zasadilo v ameriški zavesti vse do današnjih dni. Na žalost mnogih Američanov nekatere pravice iz ustave v praksi še dolgo niso veljale za vse. Volilno pravico je imelo okoli 10% moških, ženske so ostale brez političnih pravic.

Bitka z
Indijanci

Divji zahod

Čeprav so v prvih letih po revoluciji na severu prepovedali suženjstvo, se je v južnih zveznih državah število sužnjev celo povečalo zaradi povpraševanja po bombažu na svetovnem trgu. Pravo katastrofo pa je pomenilo zgodnje obdobje ZDA za Indijance. Množica prišlekov iz vse Evrope je staroselce vse bolj odrivala na obrobje. Medtem, ko se je v bogatih vzhodnih mestih razcvetela trgovina in industrija, so oboroženi pustolovci pod geslom »go west, young man« prodirali na zahod. Divji zahod z oboroženimi tolpmi, vsemogočnimi veljaki, kvartopirci in prostitutkami, ki ga poznamo iz filmov, je zares obstajal. Seveda v manj filmski in bolj življenjski različici.

Francoska revolucija

Zakaj toliko o francoski revoluciji?

Razjarjena množica, ki hoče svobodo in konec zatiranja, v besu pobije oblastnike in razruši, kar se razrušiti da. Tako zgleda francoska revolucija v romanih in filmih. In tako vidimo danes revolucijo na splošno. Čeprav je bilo nasilja v francoski revoluciji ogromno, revolucija ni bila samo to. Uporov in pokolov je bilo veliko že davno prej. Zakaj je francoska revolucija drugačna? Zakaj se o njej učimo? Ker je vprašanje svobode in pravičnosti vedno aktualno in ker je prinesla stvari s katerimi živimo še danes.

Trije stanovi

Revolucija se ne zgodi v enem dnevu. Francoska je trajala dobro desetletje, po katerem sta se Evropa in svet spremenila za vedno. Nihče je ni pričakoval, niti tisti, ki so hoteli spremembe. Še manj tisti, ki so jih zavračali. Mogočno francosko kraljestvo je tako kot mnoge evropske države tistega časa temeljilo na treh temeljih: fevdalizmu, stanovski družbi in absolutizmu. Preprosta razdelitev na tri stanove: duhovščino, plemstvo in tretji stan že dolgo ni ustrezala resničnosti. Predvsem pa je bodel v oči poseben položaj plemstva in duhovščine, ki sta imela v lasti več kot tretjino obdelovalne zemlje. Oba stanova sta uživala davčne privilegije in imela dostop do visokih državnih služb. Bogato meščanstvo si je želelo poslovno svobodo in vpliv na oblast. Kmetje, ki so plačevali velike dajatve, pa manjša bremena. Francija ne bi bila velesila, če ne bi za vojskovanje zapravljala gromozanske vsote sposojenega denarja. Kraljestvo je bilo zaradi vojne v Ameriki zadolženo do vratu. Ker nesreča nikoli ne počiva, so viharji in poplave v letih 1787 in 1788 povzročili slabe letine, ki so prinesle ogromno povečanje cen. Kmetje so se upirali, v mestih je prihajalo do nasilja zaradi visokih cen kruha.

Vzroki

Napad na Bastiljo, 14. julija 1789

Sklic generalnih stanov

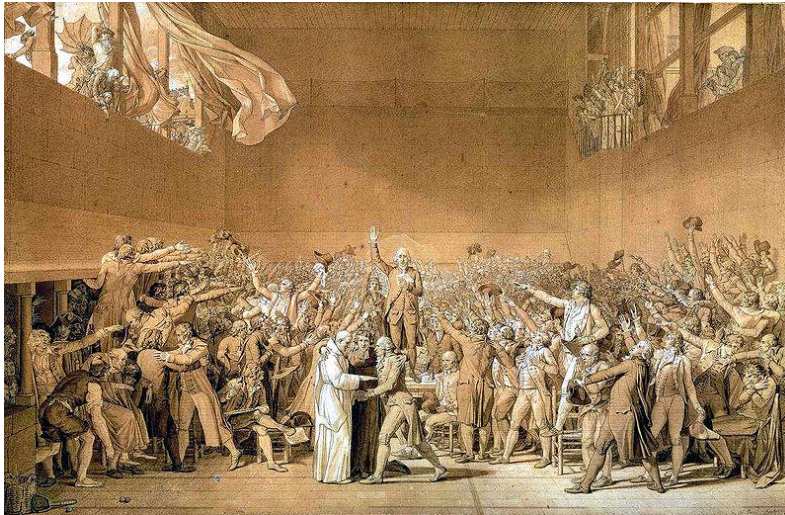
Nekaj je bilo treba storiti. To je postalo jasno tudi ne preveč modremu kralju Ludviku XVI. Za finančnega ministra je postavil priljubljenega bankirja Neckerja, vendar se je visoko plemstvo upiralo reformam. Osmega avgusta 1788 je bil kralj prisiljen sklicati generalne stanove. Poziv je prinesel presenetljivo javno razpravo na ulicah, trgih in kavarnah, pa tudi na papirju. Francijo so preplavili tiskani letaki, ki so zahtevali velike spremembe. Pisci so se spraševali, kaj sploh je tretji stan. Ker je bilo jasno, da tretji stan obsega več kot 95 odstotkov prebivalstva, so mnogi prišli do zaključka, da je tretji stan v bistvu narod. Ko so se predstavniki stanov 5. maja 1789 končno sestali, so se dogodki začeli odvijati z bliskovito hitrostjo. Predstavniki tretjega stanu so se razglasili za narodno skupščino in začeli pripravljati ustavo, ki bi omejila kraljevo oblast. Pridružilo se je tudi nekaj plemičev in duhovnikov. Napetost je naraščala. Končno je kralj 11. julija odpustil popularnega

finančnega ministra. Parižani so v strahu pred vojsko ustanovili oboroženo milico. Nato je počilo. 14. julija je množica vdrla v vojaško skladišče in pograbila več kot trideset tisoč pušk. Govorilo se je, da se smodnik nahaja v stari trdnjavi Bastilji. A vojaki v trdnjavi ga niso hoteli izročiti. Ko je razjarjena množica navalila na vrata, so stražarji streljali, nekaj napadalcev je obležalo v krvi. Napadalci so osvojili Bastiljo in na mestu ubili več vojakov. Poveljnika so obglavili, njegovo glavo nataknilo na kol in jo prenašali po pariških ulicah. Revolucija je izgubila nedolžnost. Po zaslugi krvavega dogajanja na ulicah je napredovala tudi revolucija od zgoraj. Kralj je popustil in priznal narodno skupščino.

Osvojitev
Bastilje

Narodna
skupščina

Narodna
skupščina

Tudi na podežlju ni bilo miru. Kmetje so vstopili v revolucijo na svoj način. Negotove razmere so pripeljale do fenomena imenovanega Veliki strah. Bali so se marsičesa: razbojniških tolp, angleške invazije ali plemiške zarote. Napadali so graščine ter požigali gosposka posestva. Narodna skupščina, v kateri so sedeli tudi plemiči, je 4. avgusta 1789 čez noč ukinila fevdalizem. Ugotavljali so, da je država resnično na psu. Državno blagajno so začeli polniti s prodajo zasežene cerkvene zemlje. Večina duhovščine je temu ostro nasprotovala. Ko so od duhovnikov zahtevali, da morajo prisesti zvestobo ustavi, se jih je veliko odkrito uprlo. Cerkev se je usmerila proti revoluciji. Če je v prvem letu revolucije še kazalo, da bo ustavna monarhija preživela, je veliko slabše kazalo poleti 1791, ko je poskušal kralj z družino na skrivaj pobegniti v tujino. Jeseni so končno sprejeli ustavo, na katero je (s figo v žepu) prisegel tudi kralj, in izvolili novo, zakonodajno skupščino. Evropske kronane glave so se bale, da bi kaj podobnega kot v Franciji zakuhalo tudi njihovi podaniki, zato so se pripravljale na vojno s Francijo. Aprila 1792 je Francija napovedala vojno Avstriji in Prusiji. Kralj, ki je na skrivaj sodeloval s tujimi silami, je bil več kot zadovoljen. Pričakoval je hiter poraz revolucije in povratek neomejene oblasti. Bolj se ne bi mogel ušteti. Zaradi nemirov, ki so sledili, je najprej izgubil oblast in nato še glavo.

Veliki strah na
podežlju

Ukinitev
fevdalizma

Kralj poskusi z
begom

Vojna z
evropskimi
monarhijami

Sankiloti

V vročem poletju 1792 je revolucija doživela pomemben preobrat. Na prizorišče je stopila nova sila – sankiloti. Oboroženi možje v dolgih progastih hlačah in rdečih kapah so bili preprosti meščani, ki so se oborožili za zaščito revolucije. Nasprotovali niso samo aristokraciji, ampak tudi bogatim kapitalistom. Po njihovi zaslugi je rdeča barva še danes znak revolucionarnosti. Medtem ko so tuje sile prodirale proti Parizu, so sankiloti skupaj z nekaterimi politikami zahtevali kraljevo odstavitev. Bili so prepričani, da je kralj izdajalec domovine. V Parizu je vladala panika, poveljnik tujih sil je grozil, da bo mesto, če ga osvoji, zravnal z zemljo. Kaj

Naskok na
Tuilerije, konec
monarhije

storiti? Sankiloti so se odločili za akcijo. V noči na 10. avgust je na tisoče oboroženih državljanov naskočilo palačo Tuilerije. Kraljeva družina je za las ušla napadalcem, ki so pobili kraljevo gardo. Skupščina je sledila dogodkom, odstavila je kralja in razglasila republiko. Francoska monarhija je po več kot 800 letih prenehala obstajati. Za vodenje dežele so sklicali narodni konvent, izvoljen s splošnimi volitvami za moške. Kljub temu je bilo ljudstvo še vedno v strahu. Med 2. in 5. septembrom so pariške množice naskočile ječe v prestolnici in brez razločevanja poklale zaprte aristokrate, duhovnike in navadne zapornike. Ta smrtonosni strah se umiril dva tedna kasneje, ko so francoske čete prvič zaustavile napredovanje tujih čet.

Septembrski
pokoli

Sankiloti

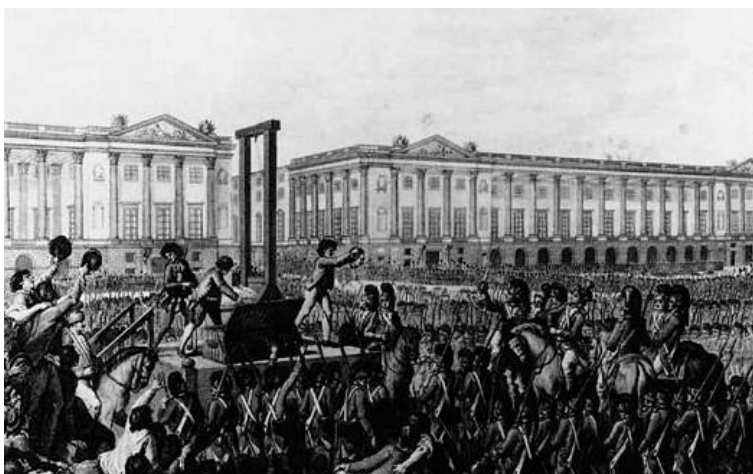
Žirondisti in
Jakobinci

V konventu sta se za vpliv borili dve politični struji. Na desni strani so sedeli žirondisti, liberalno usmerjeni predstavniki bogatejših meščanov, na levi pa montanjarji oziroma jakobinci, radikalni demokrati s podporo med malimi meščani in delavci. Oboji so bili za svobodo. Žirondisti za svobodo poslovanja, jakobinci za svobodo manj premožnih, ki so zahtevali nadzor nad cenami. A najprej so morali rešiti pomembno vprašanje: kaj s kraljem? Dokazi za njegovo izdajalstvo so se kar vrstili. Pod pritiskom ljudskega nezadovoljstva so se odločili za smrtno kazen. 21. januarja 1793 mu je giljotina odbila glavo. Monarhična Evropa je doživela šok. Ubiti kralja, po božji milosti postavljenega! Škandal! Vojna na mejah Francije je postala vse silovitejša. Konvent je odgovoril z načelom ljudske vojne. Možje so bili vpoklicani v vojsko, ženske so šivale uniforme in pomagale kot bolničarke. Začela se je tudi državljanska vojna. Upirala so se velika mesta: Bordeaux, Toulouse, Marseille in druga.

Usmrtitev
kralja

Vojna

Usmrtitev
Ludvika XIV.
21. januarja
1793

V takšnih razmerah so postajali jakobinci vse močnejši, saj so imeli veliko podpore med nemirnimi sankiloti. Jakobinski voditelji, še zlasti karizmatični odvetnik Georges Danton in popularni novinar Jean-Paul Marat, so množice prepričevali, da so žirondisti sovražniki revolucije. S pomočjo uličnega pritiska jim je uspelo žirondijske poslance izločiti iz konventa, voditelje pa so giljotinirali. Eden izmed njih, Pierre Vargniaud, je pred smrtjo izjavil, da »revolucija žre svoje otroke.« Po obračunu z žirondisti, so jakobinci pripravili novo ustavo. Uteležala je vse demokratične ideale revolucije. A so se odločili, da jo bodo zaradi izrednih razmer zamrznili.

Zmaga jakobincev

Zamrznjena demokratična ustava

Robespierre in teror

Namesto svobode je nastopil teror. Od vseh jakobinskih voditeljev se je najvišje povzpел nepriljudni Maximilien de Robespierre. Postal je najvplivnejši član Odbora za javno varnost, organa, ki je prevzel v roke vse niti oblasti. Zanimivo. Predvsem zato, ker je bil Robespierre zavzet zagovornik svobode in demokracije. Glasoval je proti vojni z Avstrijo, bil pa je tudi nasprotnik smrtne kazni. Kako je mogoče, da je postal vodja državnega terorja, ki je terjal več kot 50 tisoč mrtvih? Preprosto. Svoboda je po njegovem mogoča samo, če uspe revolucija, za obrambo revolucije pa so dovoljena vsa sredstva. Robespierre je zagovarjal splošno voljo ljudstva (Rousseau). Seveda je verjel, da je ravno on tisti, ki ve, kakšna je ta splošna volja. Ljudi, ki ji nasprotujejo, pa se mora odstraniti. Revolucionarni teror, je trdil Robespierre, »je zgolj despotizem svobode proti tiraniji.« Ali kot se je izrazil njegov privrženec Saint-Just: »Ljudi moramo prisiliti, da bodo svobodni.« Terorju navkljub je revolucija preživela. Upore v Lyonu in Marseillu so brutalno zatrli. Na zahodu Francije je bil prav tako krvavo razbit upor s centrom v Vendeji. Pri obleganju Toulona v južni Franciji je jeseni 1793 prvič zablestel mladi oficir Napoleon Bonaparte. »Nepodkupljivi« Robespierre pa je vse bolj doživil osamljenost oblasti. Marca 1794 se je znebil radikalnih jakobincev, nekaj tednov kasneje pa je pod giljotino poslal še zmernejšega Dantona, ki je zahteval konec terorja. Napaka. Ko je 27. julija 1794 govoril v konventu, so se poslanci uprli, ga prijeli in razglasili za odpadnika. Kar je pomenilo, da ga lahko usmrtijo brez sojenja. Drugi dan je ponovno zapela giljotina. Revolucija je požrla tudi Robespierre.

»Ljudi moramo prisiliti, da bodo svobodni«

Zatrti upori proti revoluciji

Robespierrov padec

Robespierrovo prijetje

Protijakobinski teror

Naslednjih pet let, od 1794 do 1799, je revolucija nekoliko zastala. Vendar to ni prineslo miru. Po padcu jakobincev se je po vsej Franciji razbesnel protijakobinski teror. Zmerni revolucionarji na oblasti so poskušali hoditi srednjo pot. Omejili so volilno pravico in vzpostavili vlado petih direktorjev. Za obdobje direktorija je bilo značilna huda finančna in oblastna kriza, čeprav so mnogi izkoristili razmere za lastne koristi. Medtem se je obrambna vojna spremenila v napadalno. Francozi so nadzorovali obsežna ozemlja v Nemčiji, Italiji in na Nizozemskem. Vojska je postajala vse bolj pomembna. Režim si je z zunanji zmagami kupoval notranji mir in s plenom polnil državno blagajno. Pot za oblastiteljnega Napoleona je bila pripravljena.

Direktorij: čas povzpetnikov in vojakov

Deklaracija o pravicah človeka in državljana

Iz podložnikov v državljane

Kaj vse je prinesla francoska revolucija! Kje začeti? Ljudje so se iz podložnikov spremenili v državljane, kar velja še danes. 26. avgusta 1789 so razglasili Deklaracijo o pravicah človeka in državljana. V deklaracijo, ki je še vedno temelj evropskih demokracij, so zapisali, da imajo vsi ljudje pravico do svobode, premoženja, varnosti in pravico do upora v primeru zatiranja. Svoboda je omejena zgolj s svobodo drugega. A kaj to natančno pomeni? Revolucija je odpravila neenakost po rojstvu, v neenakost po premoženju pa se ni spuščala. Množice so odkrile da lahko, če stopijo skupaj, vplivajo na politiko. To je za vedno spremenilo način vladanja. Francijo so preplavili politični časopisi. V klubih so državljanji odkrito razpravljali o vseh vprašanih. Ker so bile ženske pomemben del revolucionarnega gibanja, se je pojavilo vprašanje ženske enakopravnosti. Med najbolj glasnimi zagovornicami je bila Olympe de Gouges, mesarjeva hčerka, ki je napisala Deklaracijo o pravicah ženske in državljanke. Ideja v tistem času ni uspela. Je pa zato bolj uspela ideja žrtvovanja za narod, ki je zaznamovala vzpon evropskih nacionalizmov v 19. stoletju. Mnoge politične misli imajo korenine v vihrav francoske revolucije. Recimo delitev politikov na leve in desne. Revolucionar François-Noël Babeuf je videl svobodo ljudstva v odpravi privatne lastnine in kolektivni organizaciji dela. S tem je vplival na bodoče komuniste, čeprav izraz takrat še ni obstajal.

Vpliv množic na politiko

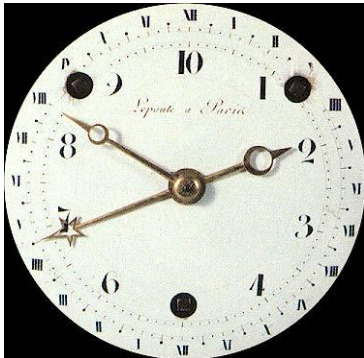
O ženski enakopravnosti

Levica in desnica

Zavest, da se začenja nekaj povsem novega, se je opazala tudi v vsakdanjem življenju. Uveljavili so metrični sistem merjenja (z metri, litri in kilogrami). Manj uspešen, a zato

toliko bolj zanimiv, je bil poskus novega koledarja. Teden je imel deset dni, meseci so imeli tri tedne. Dan so namesto na 24 ur razdelili na 10 enot. Novi koledar se ni uveljavil. Tudi zato, ker je bila po novem koledarju nedelja samo enkrat na deset dni, kar ljudi prav gotovo ni navduševalo.

Metrični sistem, republikanski koledar

Številčnica z desetimi urami

Napoleon

Zgodi se, da človek, ki pride od daleč, daleč tudi prileze. Napoleon je bil od daleč. Rodil se je na Korziki, otoku z močno lokalno kulturo in lastnim jezikom. Leto pred njegovim rojstvom je Genova prodala Korziko Franciji. Družina Bonaparte iz vrst malega plemstva je podprla francosko oblast. Ko je bil Napoleon star deset let, je dobil štipendijo za vojaško šolo na celini. Zaradi naglasa in izvora so se mu francoski vrstniki posmehovali. In potem, revolucija! Dvajsetletni Napoleon je videl v revoluciji rešitev tudi za Korziko. Ko pa so se Korzičani leta 1793 uprli jakobinski Franciji, je Napoleon stopil na stran Jakobincev. Francoski nacionalizem je zasenčil korziško zavest. Po padcu jakobincev je bil sicer v nemilosti, a se je opral sumov, ko je 5. oktobra 1795 krvavo zatrl protirevolucionarni upor v Parizu. Direktorij ga je postavil za poveljnika vojske v Italiji. Pot do slave je bila odprta. Pregnal je Avstrijce iz Lombardije, ukinil beneško republiko in si podredil papeško državo. Da je bil človek velikih načrtov, dokazuje njegova egiptovska pustolovščina v letih 1798/99. Kot priljubljeni vojaški poveljnik je prepričal francosko vlado, da je potrebno zavzeti Egipt. Razlog? Preko Egipta navezati trgovske stike z Indijo in tako ogroziti angleško prevlado v Aziji. Egiptovska ekspedicija se je končala slabo, a Napoleonova kariera zato ni trpela. Vrnil se je v Francijo in prevzel oblast. Devetega novembra 1799 (18. brumaire po novem koledarju) je z državnim udarom končal desetletje francoske revolucije. Leta 1804 se je okronal za cesarja Francozov. Republike je bilo konec.

Napoleonov izvor: med Korziko in Francijo

Vodja vojske v Italiji

Egiptovska pustolovščina

Napoleon – od udara do cesarja

18. brumaire, Napoleon prevzema oblast

Napoleonov zakonik

Napoleon – evropski vladar

Čas vojne

Napoleonovo cesarstvo je bilo drugačno od starih evropskih monarhij. Poskušal je združiti pridobitve revolucije s tradicijo starega kraljevega režima. Leta 1804 je izdal Code civile, zakonik, ki je zagotavljal enakost pred zakonom in zaščito posameznika. Poslovneži in kapitalisti so se še zlasti veselili poslovne svobode in zaščite privatne lastnine. Sklenil je dogovor (konkordat) s katoliško cerkvijo, kar je pomenilo vrnitev nekaterih cerkvenih posesti in svobodo verskih obredov. Razglasil je amnestijo za begunce pred revolucijo, mnogi aristokrati so se vrnil v Francijo. Cesar Francozov ni vladal samo Franciji, pač pa velikemu delu Evrope. Med leti 1804 in 1812 je vzpostavil evropski imperij sestavljen iz odvisnih in zavezniških držav. Mnogim odvisnim deželam so vladali njegovi sorodniki (tri brate je postavil za kralje). V centru Napoleonovega sistema je bila nenehna vojna. Za večino običajnih ljudi v Evropi je bil Napoleonova vladavina čas velikega trpljenja. Moški različnih jezikov in ver so bili vpoklicani v vojsko. Trpeli so tudi civilisti, še zlasti na območjih, kjer so se upirali Francozom.

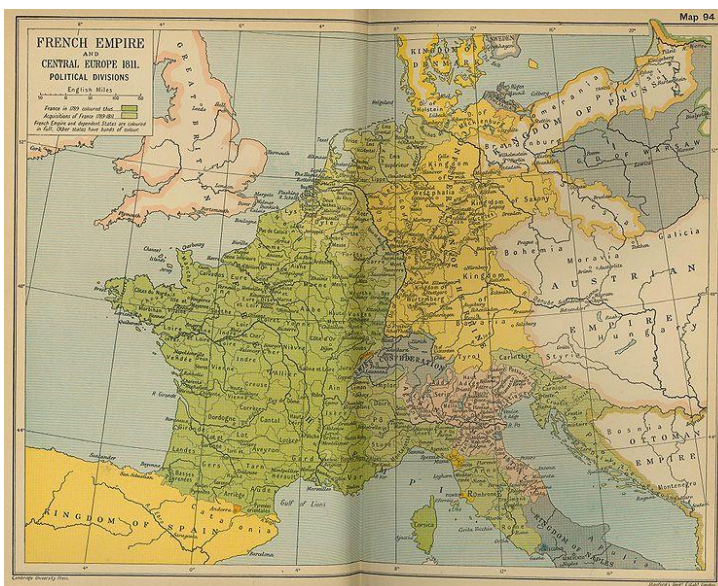
Bitka pri Slavkovu (Austerlitz) leta 1805

Napoleon proti Veliki Britaniji in Rusiji

Napoleonu je uspelo pokoriti velike monarhije v celinski Evropi: Avstrijo, Prusijo in Španijo. Na robu tega prostora sta bili dve sili, ki jih Napoleon ni zmozel spraviti na kolena – Velika Britanija in Rusija. Za časa tretje koalijske vojne leta 1805 je Napoleon načrtoval invazijo na Anglijo, vendar je načrte opustil, ko je britansko ladjevje pod poveljstvom admirala Nelsona pri Trafalgarju premagalo francosko mornarico. Obrnil se je proti vzhodu in pri Slavkovu (Austerlitz) premagal avstrijske in ruske čete.

Francoski evropski imperij leta 1811

Manjše nemške dežele so Francozi združili v Rensko zvezo. Ko je aprila 1809 avstrijski cesar prekinil zaveznitvo, je Napoleon premagal Avstrijce ter izsilil mir v Schönbrunu, s katerim je Francija pridobila ozemlje od koroških Alp do Jadranskega morja (Ilirske province). Francosko-avstrijski mir je leta 1810 dopolnila poroka z Marijo Luizo, hčerko avstrijskega cesarja. Seveda se je pred tem ločil od razvpite Joséphine, s katero ni imel otrok. Kot mnogi samodržci, tudi Napoleon ni cenil ženskega spola. Ženske so bile za njega zgolj stroji za rojevanje otrok in doseganje političnih ciljev.

Poroka s hčerko avstrijskega cesarja

Junija 1812 je Napoleon z več kot 600 tisoč vojaki iz vse Evrope napadel Rusijo. Pri Borodinu, nedaleč od Moskve, je v krvavi bitki premagal rusko vojsko, a to mu ni veliko pomagalo. Ko so napadalci vstopili v Moskvo, so ugotovili, da je mesto opuščeno. Še isti večer je začelo goreti, najverjetneje so požare podtaknili Rusi sami. Dogodke je kasneje mojstrsko opisal ruski pisatelj Tolstoj v romanu Vojna in mir. Bolj kot požari v Moskvi je Napoleona skrbelo dejstvo, da se je ruska vojska po porazu opomogla. Sredi oktobra so se Napoleonove sile začele umikati. Poleg lakote in napadov ruskih sil, je ostanke francoske vojske uspešno desetkal »general Zima.« Velika večina Napoleonovih vojakov je umrla v zasneženih prostranstvih.

Napad na Rusijo

Ruska katastrofa

Napoleonov umik iz Rusije

Napoleonova zvezda je zahajala. Vse evropske države so se obrnile proti Franciji. V bitki pri Leipzig, imenovani tudi Bitka narodov, je bil 19. oktobra 1813 Napoleon usodno poražen. Izgnali so ga na toskanski otok Elba. Pa vendar se ni umiril. Vrnil se je v Francijo, prevzel oblast in v stotih dneh ponovno izbral vojsko. V porazu pri Waterlooju 15. junija 1815 se je njegova cesarska zgodba za vedno končala. Pregeljali so ga na Sveto Heleno, skalnati otok sredi Atlantskega oceana, kjer je živel do leta 1821.

Napoleonov padec, ponovni vzpon in ponovni padec

Kaj je krivo za Napoleonovo zgodbo? Častihlepnost enega moža ali družbene razmere? V bistvu oboje. Razmere v Franciji in Evropi so bile takšne, da so to dovolile. Lahko se tudi ne bi zgodilo. Pa se je. Napoleon je širil ideje francoske revolucije – svobodo, enakost in bratstvo – s pomočjo nasilja in zatiranja. Zgodilo pa se je nekaj nenavadnega. Tisti, ki so se upirali Francozom, so to počeli ravno na osnovi idej o svobodi, ki jih je prinesla francoska revolucija. V Nemčiji je pomenil upor proti Napoleonu začetek modernega nacionalizma, ki je pripeljal do združitve

Upor proti Napoleonu – boj za svobodo

Nemčije. Podobno je bilo v Španiji med uporom v letih 1808 – 1813. Na pogorišču Napoleonove Evrope je nastajala klasična Evropa 19. stoletja. Se je Napoleon obremenjeval, da je bil odgovoren za kolone mrtvih? Bilo mu je vseeno. To je bila cena, ki jo je bil pripravljen plačati za lastno slavo.

Ilirske province

Francozi na Slovenskem

Francozi gredo! V Ljubljani je zavladała panika. Ljudje, ki so slišali toliko o grozotah revolucije in francoski razuzdanosti, so skrivali premoženje in s strahom zapuščali mesto. Pisalo se je leto 1787. Evropske vojne so dosegle glavno mesto dežele Kranjske. Mesto je prvič in zadnjič za nekaj ur obiskal Napoleon, njegova vojska pa je ostala dva meseca. Na srečo so bili strahovi odveč, vojska ni povzročila velike škode. A to je bilo zgolj prvič.

Ustanovitev Ilirskih provinc, Ljubljana – glavno mesto

Francozi so zasedli današnje slovensko ozemlje še leta 1805, ko so gospodarili s tršo roko in leta 1809, ko so bili še bolj nepopustljivi. Avstrija je morala odstopiti del svojega ozemlja in tako je Napoleon 14. oktobra 1809 v dunajskem Schönbrunnu ustanovil Ilirske province. Obsegale so vzhodno Koroško, Kranjsko, Goriško, Trst, Istro, hrvaške dežele na desnem bregu Save, Dalmacijo in ozemlje dubrovniške republike. Za glavno mesto so Francozi izbrali Ljubljano. Štajerska, zahodna Koroška in Prekmurje so ostali pod oblastjo Habsburžanov. Napoleon se pri oblikovanju nove tvorbe ni oziral na stare povezave, niti na jezikovne meje in še manj na korist prebivalstva. Zanimali so ga zgolj vojaški in gospodarski motivi. Ilirske province so odrezale Avstrijo od morja, ustvarile povezavo med Napoleonovimi ozemlji v Italiji, Istri in Dalmaciji ter vzpostavile kopenske trgovske vezi s Turškim cesarstvom.

Zakaj Ilirske province?

Zemljevid Ilirskih provinc iz leta 1809

Upravne spremembe

Ilirske province so imele poseben položaj. V rabi so bili nekateri francoski zakoni, vendar ne vsi. Uradno Ilirskih provinc niso nikoli vključili v Francosko cesarstvo. Kljub temu so Francozi močno modernizirali stari družbeni red. Province so leta 1811 razdelili na sedem pokrajin, te pa so razdelili na distrikte in kantone (občine). Fevdalci so izgubili upravne funkcije, uprava je bila ločena od sodstva. Novi zakoni, med njimi Code Napoléon, so uveljavili enakost pred zakonom. Kar je pomenilo veliko spremembo – s tem so odpravili posebna sodišča za posebne sloje ljudi. Spremembe je doživljalo tudi izobraževanje in cerkveno življenje. Cerkev je izgubila nadzor nad šolstvom, uveljavili so civilno poroke ter prepovedali nekatere pobožne navade. Ljubljano je dobila zasnovo univerze. Ljubljanski

Spremembe v šolstvu

licej (višjo gimnazijo) so spremenili v Centralno šolo, ki so jo leta 1811 nadgradili v »akademijo« s petimi fakultetami.

Težave v
gospodarstvu

Gospodarstvu ni ravno dobro kazalo. Francozi so zmanjšali obveznosti podložnikov, vendar so fevdalni odnosi ostali v veljavi. Prebivalstvo so pestili visoki davki, ki so bili posledica odločitve, da se Province vzdržujejo same. Nova avstrijsko-francoska meja na Savi je prekinila stoletja stare trgovske povezave. Krizo je povečala celinska zapora s popolnim zastojem morskega prometa. Vojne razmere v Evropi so dodale svoje. Poleg visokih dajatev so morali kmetje dodatno delati za potrebe vojske, zato ni nenavadno, da so se, še zlasti na Dolenjskem, večkrat uprli. Ko so Francozi leta 1812 uvedli splošno vojaško obveznost, se je povečalo število ubežnikov, ki so se po gozdovih organizirali v tolovajske družine.

Kmečki upori

*Ljubljana,
glavno mesto
Ilirskih provinc
(1809 – 1813)*

Ne preseneča torej, da so imele francoske oblasti med prebivalstvom malo privržencev. Še najbolj so jim bili blizu izobraženci, redki uradniki in večji trgovci. Ti so se v letih 1812/13 družili v obnovljeni ljubljanski prostozidarski loži. Francozom je bil naklonjen tudi Valentin Vodnik, ki je v novih razmerah videl priložnosti za razvoj slovenskega jezika. Nova ureditev šolstva je namreč dala večjo vlogo »ilirskemu« jeziku v nižjem in srednjem šolstvu. Francoski uradniki so bili prepričani, da je »ilirščina« enoten jezik. Vodnik in Kopitar pa sta dokazala, da se slovenski jezik razlikuje od jezika, ki ga govorijo v južnem delu Provinc. S tem sta uveljavila misel o slovenski jezikovni enotnosti in naziv Slovenci približala današnji uporabi. Če je Vodnik še leta 1811 v svoji pesmi Ilirija oživiljena slavil Napoleona, pa je vladalo poleti 1813 povsem drugačno vzdušje. Napoleonove ambicije so, skupaj z mnogimi slovenskimi vojaki, nesrečno končale v prostranstvih ruske zime. V naše kraje se je vrnila stara avstrijska oblast.

Francoski
podporniki

Francosi in
slovenski jezik

Dodatno branje:

- Jean-Jacques Rousseau, Družbena pogodba. Ljubljana: Krtina, 2001.
Slovenski prevod Rousseaujeve razprave o družbeni pogodbi. Primer razsvetljenskega razmišljanja o družbeni ureditvi.
- Jean-Pierre Maury, Newton in nebesna mehanika. Ljubljana: DZS, 1997.
Kratek pregled Newtonovih odkritij in dosežkov s pojasnili in ilustracijami.
- Jože Šorn, Začetki industrije na Slovenskem. Maribor: Obzorja, 1984.
Zanimiva zgodovinska študija o začetkih industrije in vsakdanjem življenju na Slovenskem v 18. In 19. stoletju.
- Hans Magenschab, Jožef II.: revolucionar po božji milosti. Maribor: Obzorja, 1984.
Zgodovinski roman o avstrijskem cesarju Jožefu II.
- Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.
Prevod prvega poskusa slovenske zgodovine, primer razsvetljenskega zgodovinopisja.
- James Fenimore Cooper, Poslednji Mohikanec. Ljubljana: Delo, 1978.
Romantična povest o Indijancih kot »plemenitih divjakih« v britanski Ameriki.
- Harriet Beecher-Stowe, Koča strica Toma ali Življenje črncev v suženjskih državah Amerike. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.
Življenje sužnje v ZDA. S to knjigo je gibanje proti suženjstvu opozarjalo javnost, da je suženjstvo zločin proti človeštvu.
- We the people : ustava Združenih držav Amerike s pojasnili. Maribor : Evropska administrativna akademija : Društvo za promocijo demokracije, 2006.
Slovenski prevod ustave ZDA.
- Anatole France, Bogovi so žejni. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988.
Roman o mladeniču, ki je verjel v francosko revolucijo, a ga je revolucionarna strast tako zanesla, da je sodeloval pri pobojih nedolžnih ljudi.
- Michel Vovelle, Kratka zgodovina francoske revolucije: družbena gibanja in prelom Mentalitet. Ljubljana : Komunist, 1989.
Kratek, vendar natančen pregled zgodovina francoske revolucije. Dodana zgodovina pisanja o francoski revoluciji.
- Josip Jurčič, Spomini starega Slovenca. Ljubljana: DZS, 2002.
Življenjska zgodba mladega Dolenjca, ki so ga v času Ilirskih provinc vpoklicali v francosko vojsko. Pretresljivo pričevanje o tem, kako je preživel Napoleonov pohod v Rusijo.
- Lev Tolstoj, Vojna in mir. Ljubljana: DZS, 1995.
Vrhunski roman o življenju v ruski visoki družbi v času Napoleonovega napada na Rusijo.

Pomembni izrazi:

- **Družbena pogodba:** dejanska ali hipotetična pogodba med ljudmi in vladajočimi, ki določa pravice in dolžnosti vladajočih in ljudi. Izraz iz politične filozofije.
- **Zahodni kolonializem:** Evropsko odkrivanje, osvajanje, naseljevanje in izkoriščanje neevropskih delov sveta, ki se je začelo okoli leta 1500, višek pa je doživelo v 20. stoletju.
- **Slovenske dežele, na Slovenskem:** izraza, ki ju uporablja slovensko zgodovinsko pisarstvo za ozemlje na katerem so živeli Slovenci; oziroma za ozemlje na katerem so govorili v večini slovenski jezik.
- **Srednja Evropa:** politično-geografski izraz za območje v sredini evropskega kontinenta. Srednje Evrope se ne da natančno opredeliti, mnenja o tem, kje so meje Srednje Evrope so zelo različna. V našem učbeniku uporabljamo pojem Srednja Evropa za ozemlje nemških dežel in habsburške monarhije.
- **Jugovzhodna Evropa:** Izraz, ki se uporablja za območje balkanskega polotoka. Mnenja o tem, kje so meje Jugovzhodne Evrope se razlikujejo. V našem učbeniku uporabljamo izraz za ozemlje na balkanskem polotoku, ki je spadalo pod Turško cesarstvo.
- **Stanovi:** predstavniki duhovščine, plemstva in tretjega stanu (kmetov, meščanov in ostalih), ki so se sestajali in odločali o političnih in ekonomskih zadevah. Stanovi so bili pomembna institucija v srednjeveških in zgodnje novoveških državah v Evropi.
- **Republika:** oblika vladavine brez monarha, pri kateri ima vsaj del prebivalstva formalno priznan vpliv na vladanje.
- **Znanost:** dejavnost, ki si prizadeva načrtno in premišljeno priti do sistematično izpeljanih, urejenih in dokazljivih spoznanj.
- **Rokoko:** evropski umetnostni slog v 18. stoletju, zadnja stopnja baroka. Značilnosti rokokoja v arhitekturi in likovni umetnosti so svetlost, eleganca velika uporaba krivulj, naravnih oblik in ornamentov. Rokokojska glasba je izražala lahkomišelnost, zabavnost in igrivost.
- **Jakobinci:** Najbolj znana politična skupina francoske revolucije, ki je zagovarjala enakost med ljudmi in uporabo nasilja za zaščito idealov revolucije (svoboda, enakost, bratstvo). Ime jakobinci so dobili zato, ker so se v začetku dobivali v bivšem dominikanskem samostanu. Po ustanovitvi republike 1792 so postali jakobinski klubi glavni podporniki revolucije. V času velikega terorja 1793/94 so jakobinski klubi vodili revolucionarno nasilje.
- **Razsvetljeni absolutizem:** spremenjena oblika absolutizma pod vplivom razsvetljenstva. V razsvetljenem absolutizmu je prišlo do ločitve državne ideje od vladarske osebe, s tem je bil spremenjen odnos vladarja do podložnikov. Vladar je iz »očeta države« postal »prvi služabnik države«.
- **Industrijska revolucija:** Proces sprememb iz agrarnega in rokodelskega gospodarstva v industrijsko gospodarstvo, kjer ima glavno vlogo strojna proizvodnja v tovarnah. Tehnološke, gospodarske, družbene in kulturnozgodovinske spremembe, ki so od konca 18. stoletja v temeljih spremenila človeško družbo.